OLGA GRĂDINARU

Universitatea Babeş Bolyai
(Cluj-Napoca)

REPREZENTARE ŞI INTERPRETARE – PERSPECTIVE ŞI ACCEPȚIUNI

Abstract

This paper focuses on the presentation of fundamental aspects of the literary theory according to the views of three researchers – A. Compagnon, W. Iser and P. Ricoeur, drawing both their directions of receiving a literary work and important concepts conveyed. Representation and interpretation are the core both of the work and of the vision shared by the three theorists in approaching a literary work, leaning both on authorial intention and the intention of the reader in the process of interpretation.

Aflat într-o perpetuă schimbare datorită noilor perspective şi moduri de abordare tributare curentelor diverselor perioade ale ultimului secol, domeniul teoriei literare rămâne unul dintre cele mai fertile domenii, chiar dacă având, în viziunea lui Antoine Compagnon, şi cele mai multe concepte abandonate, exilate şi apoi readuse în vizor de către teorie sau „bunul simț”. Fiecare orientare şi abordare a conceptelor teoriei literaturii ne oferă o nouă perspectivă atât asupra interpretării, cât şi asupra problemei reprezentării ei, dând naştere la nesfârşite dispute, scurtcircuitări de raționamente, aporii, rezolvate cu eleganță de către cei cu viziune critică, mod ingenios de abordare a problematicilor şi capacitate de sinteză generatoare de noi idei de raportare. Vom prezenta succint, în cele ce urmează, aspecte ale perspectivelor despre reprezentare şi interpretare la Antoine Compagnon, Wolfgang Iser şi Paul Ricoeur, încercând să trasăm în final punți de legătură pentru cercetarea temei de doctorat propuse – *Romanul celui de-al doilea Război Mondial în literatura sovietică*.

Sinteză a abordărilor conceptelor fundamentale pentru teoria literaturii, *Demonul teoriei* a lui Antoine Compagnon, prezintă o perspectivă ingenioasă, cu un ritm rapid de succesiune a perspectivelor propuse şi susținute în timp, exercitând prin seducția degajată din alerta ideilor şi raționamentelor o putere de convingere în ce priveşte faptul că o critică a tuturor teoriilor reprezintă modul de raportare cel mai angajat şi pertinent într-un domeniu în care teoria şi „bunul simț” oferă doar poziții antagonice, situate la extremă.

> Critica criticii, judecarea cercetării literare înseamnă să evaluezi gradul lor de adecvare, coerența, bogăția şi complexitatea lor. Fără îndoială, toate aceste criterii nu rezistă decapajului operat de teorie, dar rămân totuşi cele mai puțin discutabile. [...]

BDD-A6805 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:20:16 UTC)

> Aşadar, nu am pledat pentru vreuna sau alta dintre teorii, nici în favoarea bunului simţ, ci pentru critica tuturor teoriilor, inclusiv aceea a bunului simţ. [1, p. 320]

În ce priveşte reprezentarea, *mimesisul*, Compagnon începe prin a prezenta aspecte ce sunt la originea termenului şi au contribuit la schimbarea sensului conceptului şi mai apoi la exilarea acestuia din câmpul de preocupări ale teoriei literare odată cu reinterpretarea lui Aristotel şi promovarea unei poetici antireferenţiale:

> Teoria literară revendică moştenirea aristoteliană şi exclude totuşi această chestiune fundamentală de la Aristotel încoace. Acesta este probabil rezultatul unei schimbări de sens a mimesisului, al cărui criteriu era la Aristotel verosimilul în sens natural (*eikos*, posibilul), în timp ce la poeticienii moderni a devenit verosimilul în sens cultural (*doxa*, opinia). [1, p. 119]

Concept asociat realismului, romanului realist occidental, *mimesis* în sensul reprezentării realităţii este ambiţia literaturii până la începutul secolului XX, subiect analizat de Erich Auerbach în *Mimesis*. Odată cu survenirea crizei autorului şi a *mimesisului*, conceptul de reprezentare a fost supus unei schimbări de accent – de la reflectare a realităţii, idealul preciziei referenţiale a literaturii occidentale, la discurs, cod cu regulile şi convenţiile proprii. Problema raportului literatură-realitate este pusă în termeni de „iluzie referenţială" sau „efect de real", reducând amploarea problematicii la verosimil:

> Referinţa nu are realitate; ceea ce numim real nu e decât un cod. Scopul *mimesisului* nu mai e acela de a produce o iluzie a lumii reale, ci o iluzie produsă de intertextualitate [...] [1, p. 129]

După prezentarea critică a celor două poziţii ale abordării reprezentării, Antoine Compagnon propune o metodă de refondare a conceptului de *mimesis*, evidenţiind inconsistenţa refuzului referinţei în literatură, a situării radicale la polul opus celei tradiţionale, oferite de bunul simţ, menţionând câteva tatonări de teren în vederea regândirii mai flexibile a raporturilor dintre literatură şi realitate. Orientând poetica spre antropologie, Northrop Frye evidenţia faptul că finalitatea *mimesisului* este de a stabili raporturi între fapte ce pot părea întâmplătoare, dezvăluind coerenţa evenimentelor şi dând astfel sens acţiunilor umane. A doua încercare de regândire a raportului literatură-lume îi aparţine lui Paul Ricoeur cu o viziune etică asupra poeticii, traducând *mimesis* prin „activitate mimetică" şi identificându-l cu *mythos*, tradus prin „punere în intrigă". *Mimesisul* devine „model de concordanţă" sau „paradigmă de ordine", „imitaţie creatoare", activitate cognitivă ce nu imită, ci produce ceea ce reprezintă.

O altă încercare de reabilitare a conceptului de *mimesis* vine din partea semanticii lumilor posibile sau a lumilor ficţionale, reflecţia asupra referinţei literare cunoscând

BDD-A6805 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:20:16 UTC)

o nouă abordare ce aduce în prim-plan o realitate vecină realității lumilor reale, în care cititorii sunt invitați prin acea „suspendare voluntară a neîncrederii".

În ceea ce priveşte termenul de reprezentare, Paul Ricoeur menționează bogata sa polisemie în lucrarea *Memoria, istoria, uitarea*, dezvoltând ipoteza conform căreia reprezentarea nu este doar obiect, ci şi instrument în cadrul istoriografiei. Reprezentarea-obiect are un rol de referent (alături de economic, politic şi social), în timp ce reprezentarea în calitate de operațiune istoriografică apropie tot mai mult scrierea istoriei de scrierea literară. Un aspect reformator în ce priveşte cercetarea istoriografică este propunerea lui Ricoeur de a înlocui termenul vag, unilateral şi lipsit de concizie istorică a mentalităților la aceea de istorie a reprezentărilor, termen mult mai pertinent pentru abordarea istorică a practicilor sociale (cu ajutorul noțiunii de „variații ale scărilor") şi a reprezentărilor integrate şi asociate acestor practici, pentru structurarea multiplă şi diversificată a fenomenelor sociale. În procesul structurării identităților sociale şi legăturilor dintre acestea, reprezentările capătă o valoare simbolică, devenind componentă simbolică a procesului ce redă conexiunea dintre eficacitatea reflecțiilor sociale şi diversele tipuri de scări ce se aplică fenomenelor sociale. „Principiul variației scărilor", adică a alternanței prezentării microuniversurilor sociale din cadrul unei mentalități naționale sau colective, este factorul care aduce necesitatea reformulării conceptului de mentalitate în istoriografie (mai ales odată cu aportul aşa-numitei psihologii istorice, a arheologiei cunoaşterii lui Foucault sau a științei formațiunilor sociale la Elias), acesta fiind privit mai degrabă ca un concept decât ca o realitate ştiințifică. Fără acest salt conceptual, dialectica internă a societăților nu poate fi dezvăluită, iar alternanța scărilor poate releva „dialectica ascunsă a ideii de reprezentare asociată cu ideea de practică socială".

Ricoeur susține ideea continuității dintre ideea de reprezentare ca obiect al istoriei ce ține de problematica explicației/comprehensiunii şi cea de reprezentare ca instrument al istoriei ce ține de procesul scrierii istoriei şi apropie discursul istoric de cel literar. Conştient fiind de pericolele dublării noțiunii reprezentării în procesul cercetării şi a ambiguității acesteia, Ricoeur circumscrie contextele utilizării termenului şi specificitatea acestora. Un alt aspect însă al ambiguității polisemice a reprezentării, în viziunea lui Paul Ricoeur, este prezentarea acesteia ca interpretare, justificând alegerea termenului prin continuitatea aceleiaşi problematici de la faza explicativă la cea scripturală şi literară.

> Într-un mod mai radical, aceeaşi alegere terminologică face să apară o legătură profundă, nu între faze ale operației istorice, ci în planul raporturilor dintre istorie şi memorie. [...] Reprezentării mnemonice îi urmează, în discursul nostru, reprezentarea istorică. Aici se află rațiunea profundă a alegerii termenului „reprezentare" pentru a desemna ultima fază a parcursului nostru epistemologic. [2, p. 288]

O altă modificare terminologică survine odată cu alegerea reprezentării pentru desemnarea altor realități valabile pentru istorie şi literatură, şi anume alegerea termenului de „reprezentanță" pentru a înlocui reprezentarea literară, subliniind faptul că formularea

BDD-A6805 © 2012 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:20:16 UTC)

de reprezentare istorică este justificată prin dezvăluirea scopului referențial al discursului istoric. Reprezentanța este, în accepțiunea lui Ricoeur, însăşi capacitatea discursului istoric de a reprezenta trecutul, desemnând intenționalitatea cunoaşterii istorice. Punctul de atracție al analizei îl constituie însă prezentarea resurselor specifice ale reprezentării, analiza formelor narative şi a raporturilor dintre discursul istoric şi ficțiune. Dat fiind faptul că povestirea istorică şi cea de ficțiune aparțin aceleiaşi clase, este necesară evidențierea a ceea ce le diferențiază, încercări întreprinse de diferiți cercetători ce subliniază drept factor principal al analizei fie imaginația istorică şi forma verbală a acesteia (punerea în intrigă în cazul lui Hayden White), fie relativitatea reprezentării fenomenelor istorice, fie limita reprezentării (în cazul lui Saul Friedlander). Ricoeur menționează că lipsa preocupării pentru complexitatea conceperii şi articulării discursului istoric este punctul slab al unor cercetări.

În ceea ce priveşte contribuția lui Wolfgang Iser la înțelegerea conceptului de reprezentare, putem sublinia faptul că aceasta se situează în afara perspectivei tradiționale a artei de reprezentare a conştiinței totalității, punând accentul pe interacțiunea elementelor constitutive ale operei în vederea procesului de cristalizare a sensului. În viziunea lui Iser, textul nu se raportează la realitate, ci la modelele acesteia, astfel încât textul nu este reflectare fidelă a realității şi nici deviere a acesteia, textul fiind interacțiunea acestora. În ce priveşte raportul dintre ficțiune şi realitate, teoreticianul receptării operei literare subliniază faptul că acestea nu trebuie privite ca fiind noțiuni opuse, nu în termeni de opoziție, ci de comunicare, căci ficțiunea este o modalitate de a comunica despre realitate. Iser face câteva observații cu privire la diferența dintre limbajul uzual şi cel literar, subliniind importanța contextelor, rostirea ficțională pare a nu trimite la o situație reală, fiind lipsită de un context real, acesta fiind un simptom al faptului că literatura presupune o altă aplicare a limbajului, aducând astfel în discuție simbolul.

În perspectiva lui Iser, repertoriul are funcția de a încorpora realitatea externă în text, oferind cititorului un cadru de referință sau invocând aspecte din experiența trecută, ajustând astfel activitatea imaginativă a acestuia la răspunsul ce pare a-l da textul unei anumite probleme sociale sau istorice [3, p. 64]. Caracterul imagistic al reprezentării este dat de fuziunea viziunii anticipative şi a celei rememorative, acesta fiind motivul pentru care în relația operă-ecranizare cea din urmă se află mereu în defavoarea primei, lectorul fiind situat în afara procesului de comprehensiune, receptare a sensului pe măsura constituirii acestuia şi fiind un simplu spectator la produsul cinematografic.

Un nou concept propus de către Iser – negativitatea – are un rol însemnat în procesul de reprezentare şi receptare, fiind expresia a ceea ce rămâne nerostit în cadrul operei literare, a ceea ce autorul numeşte „neformulat”, dar cu potențial de exprimare mai ales în cadrul procesului de comprehensiune şi interpretare. Însumarea golurilor textuale, a indeterminărilor şi a ceea ce este deja exprimat în text se realizează prin procesul angajat al cititorului implicit prin acea perspectivă mobilă asupra textului ce stă sub semnul unei continue revizuiri, reajustări conform succesiunii de idei, imagini şi semnificații. Negativitatea permite transcenderea sensului literal al cuvintelor scrise,

BDD-A6805 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:20:16 UTC)

asumându-şi o multiplă referenţialitate, făcând posibilă comprehensiunea care are loc prin actul constitutiv al procesului de lectură. Negativitatea este responsabilă pentru modificarea, neutralizarea unor căi eronate de percepţie a lumii textului, orientând spre contextul specific al operei, fiind, în acelaşi timp, cauza deformaţiilor, dar şi resursa pentru potenţiala remediere în procesul interpretării prin intermediul punctului mobil de vedere asupra textului. Preocuparea pentru modurile de constituire a sensului textului prin participarea lectorului implicit aduce în discuţie statutul textului şi cititorului şi asimetria dintre aceştia, stimulând astfel o activitate din partea cititorului.

Conceptul de interpretare capătă un sens mai larg în accepţiunea lui Iser, o altă dimensiune, creând un spaţiu special limitativ şi stimulativ, în acelaşi timp, prin rolul desemnat golurilor şi negativităţii ce exercită controlul asupra procesului de comunicare. Astfel, golurile sugerează necesitatea realizării unor conexiuni dintre perspectivele textuale şi nu imperativul umplerii acestora, direcţionând astfel lectorul în procesul interpretării. Negaţiile sau neformulările din text ajută la eliminarea unor posibilităţi de invocare a aspectelor familiare străine procesului de interpretare, aducând modificări şi ajustări în viziunea cititorului, reducând astfel posibilitatea unor interpretări eronate.

Golurile constitutive cu rolul lor de orientare a perspectivei mobile a lectorului implicit reprezintă conceptele definitorii pentru constituirea finală a sensului în viziunea formalistă a lui Iser. În eseurile sale despre teoria literară cercetătorul român Paul Cornea menţionează însă câteva puncte vulnerabile al teoriei receptării lui Iser, puncte ce nu par a afecta viziunea întregului proces de interpretare a categoriilor textuale vizate:

> Iser se ocupă practic de o singură categorie de texte, care reprezintă de fapt o provincie în universul discursului. Consecinţa este că el elaborează o strategie de cooperare a lectorului, strategie care nu ajunge să acopere reacţiile suscitate de marea diversitate a textelor. [4, p. 209]

> „Modelul" lui Iser nu pune suficient în lumină faptul că, în afară de decodare, înţeleasă ca descifrare, lectura literară presupune un proces simultan de investiţie afectivă şi proiectivă, determinat de universul operei, de expresivitatea limbii şi de particularităţile cititorului. Lectorul virtual nu numai că diminuează riscurile analizei fenomenologice (ce derivă din neputinţa de a scăpa de propria subiectivitate), ci le potenţează, asumându-şi idiosincraziile cercetătorului. [4, p. 216]

În viziunea lui Antoine Compagnon, problematica interpretării apare îmbinată cu cea a autorului, a raportului dintre text şi autor, a responsabilităţii şi intenţionalităţii acestuia în privinţa cristalizării sensului şi semnificaţiei textului. Autorul pune în scenă cele două tabere – a explicaţiei literare ce se rezumă la intenţia autorului (refuzând coagularea unui proces de interpretare îndepărtat acestei comodităţi) şi a interpretării literare în căutarea semnificaţiilor operei, eliminând uneori autorul şi refuzând sensul primordial şi istoric, cultural al textului. Odată cu detronarea autorului drept principiu producător şi explicativ

BDD-A6805 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:20:16 UTC)

al literaturii, acesta devine funcție, contribuind la polisemia textului, la creşterea rolului cititorului şi deci la libertatea interpretării. Riscul amintit de Compagnon este înlocuirea dominației autorului de cea a cititorului, fără a reflecta în mod constructiv asupra naturii raporturilor dintre intenție şi interpretare. Teza morții autorului ca entitate ordonatoare a actului de interpretare ascunde rolul intenției autorului drept criteriu al interpretării, însă intenția se lasă întrezărită în procesul metodei pasajelor paralele, care este unul din procedeele esențiale ale cercetării literare. Această metodă evidențiază, în opinia lui Compagnon, faptul că o anumită credință în intenția autorului persistă chiar şi la cei mai aprigi susținători ai tezei morții autorului, aspect ce reliefează calitatea de coerență textuală a intenției acestuia.

> Astfel, chiar şi cenzorii cei mai dezlănțuiți ai autorului mențin în orice text literar o anume prezumție de intenționalitate (la minimum, este coerența unei opere sau pur şi simplu a unui text), ceea ce face că nu o tratează ca şi cum ar fi produsul întâmplării (o maimuță bătând la maşină, o piatră erodată de apă, un calculator). [1, p. 91]

Aceeaşi problematică a morții autorului şi apartenența la una din taberele menționate aduce cu sine un alt aspect al interpretării – validitatea, situând la poluri opuse adepții celor două orientări. Autorul menționează însă că pozițiile polemice extreme pot fi reformulate pentru a sublinia că tezele nu se exclud reciproc, ci devin complementare. În ce priveşte însă argumentele împotriva tezei intenției autorului drept criteriu de validitate a interpretării (lipsa pertinenței intenției auctoriale şi supraviețuirea operei față de intenția autorului), acestea nu rezistă probei legitimității la studierea lor mai atentă. Perspectiva propusă de Ricoeur şi Eco prin conceptul *intentio operis* este, în viziunea lui Compagnon, o reintroducere subtilă a intenției autorului ca element de siguranță a interpretării, reintroducere generatoare de confuzii. În acest sens Eco menționa: „Între inaccesibila intenție a autorului şi discutabila intenție a cititorului există intenția transparentă a textului care respinge o interpretare imposibil de susținut.” [5, p. 132]. Dezbaterile celor două tabere au dus însă, după Compagnon, la „o elucidare şi rafinare a conceptului de intenție”, evidențiind că susținătorii antiintenționalismului nu pot face abstracție de intenția autorului, dar şi de cea a textului, pe când cei ai taberei adverse nu pot să rămână la stricta formulare a intenției fără interpretarea efectivă a operei, susținând concepția simplistă a intenției. Intenția auctorială are un rol semnificativ în interpretarea textului literar, menționându-se însă importanța diferențierii dintre interpretare şi evaluare, validitatea fiind un concept mai rigid şi categoric în ce priveşte procesul de interpretare.

Distincția dintre sens şi semnificație este crucială în circumscrierea problematicii intenției, precum şi a procesului interpretativ, aşa cum ilustrează Compagnon. Putem vorbi de singularitatea sensului, pe de o parte, şi de caracterul plural şi potențial infinit al semnificației, sensul fiind o coordonată stabilă a textului, în timp ce semnificația desemnează mutațiile şi schimbările de accent în receptarea textuală. Diferența dintre sens şi semnificație mai este determinată de faptul că sensul este obiectul interpretării de text,

BDD-A6805 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:20:16 UTC)

iar semnificaţia este obiectul aplicării textului, a ajustării acestuia contextului de receptare şi a evaluării acestuia. Această distincţie, precum şi cea dintre proiect şi intenţie contribuie la menţinerea intenţiei drept criteriu de interpretare a operei.

> Coerenţa şi complexitatea nu sunt aşadar criterii ale interpretării unui text decât dacă ele presupun o intenţie a autorului. [...] Orice interpretare este o aserţiune despre o intenţie, iar dacă intenţia autorului este negată, o altă intenţie îi ia locul, ca în *Don-Quijote* al lui Pierre Menard.[1, p. 109]

Antoine Compagnon subliniază importanţa interpretării operei literare ţinând cont de contextul istoric, cultural al acesteia, căci făcând abstracţie de aceste aspecte riscăm să interpretăm altă operă sau să atribuim o interpretare eronată operei existente. Drept concluzie în ce priveşte importanţa intenţiei auctoriale în cristalizarea unei traiectorii de interpretare, autorul menţionează că teza antiintenţionalistă poate fi percepută drept un semnal de avertisment asupra pericolului conform căruia intenţia autorului alături de contextualizarea excesivă atât biografică, cât şi istorică a textului este cheia semnificaţiilor operei literare şi deci principiul de validitate a unui mod de interpretare literară.

Accepţiunile celor trei cercetători analizaţi – Paul Ricoeur, Wolfgang Iser şi Antoine Compagnon – deschid noi puncte de vedere teoretice ce se vor aplicate constituirii şi cristalizării unor lucrări de critică şi cercetare în domeniul literar. Perspectivele asupra reprezentării şi interpretării oferă subiect de laborioase aplecări asupra diverselor teme de cercetare din diverse unghiuri convergente şi complementare, în măsura în care operele analizate permit mularea pe anumite tipare de comprehensiune şi interpretare.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Compagnon Antoine, *Demonul teoriei*, Cluj, Editura Echinox, 2007.
2. Ricoeur Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, Timişoara, 2001.
3. Iser Wolfgang, *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, UOUTLEDGE & KEGAN PAUL AND HENLEY, London, 1980.
4. Cornea Paul, *Delimitări şi ipoteze. Comunicări şi eseuri de teorie literară şi studii literare*, Iaşi, Polirom, 2008.
5. Eco Umberto, *Limitele interpretării*, Iaşi, Polirom, 2007.

BDD-A6805 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 05:20:16 UTC)